

ÖNÁLLÓ VÁMTERÜLET ÉS OSZTÁLYHARC.

I. Az Ausztriával fennálló kapcsolat és az uralkodó osztályok gazdasági érdekei.

A vámterület közös vagy önálló volta csak egy részlete azon kérdéscsoportnak, melyet röviden *dualizmusnak* szokás nevezni, s mely a Magyarország és Ausztria között fennforgó kapcsolatnak összes gazdasági, s ezzel együtt közjogi és politikai vonatkozásait magában foglalja. Midőn tehát azt akarjuk vizsgálni, mi hozta létre a közös vámterületet a múltban, illetőleg mily okok idézték elő 1848 előtt a Habsburg-háznak Magyarországgal szemben követett vámpolitikáját, továbbá hogy mily tényezők működnek közre a jelenben és a közel jövőben az önálló vámterület létrejöttére, vagy ennek megakadályozására, mindezen kérdéseket csak úgy dönthetjük el megnyugtatóan, ha a dualisztikus államkapcsolat gazdasági alapjait összes vonatkozásaiban vizsgálat alá vesszük. Eddigi történetíróink a gazdasági tényezők befolyásának méltatását e téren is teljesen elhanyagolták, s megelégedtek sokszor homályos, sokszor valótlan ideológiai magyarázatokkal. Acsády Ignácot illeti a kezdeményezés érdeme azon irányban, hogy a magyar nemzet történelmi fejlődését és küzdelmeit természetes okaikra, a gazdasági rugókra igyekezett visszavezetni. Az ő általa kijelölt utón immár sokan haladnak, s ezen irányzat más tekintetben való továbbfejlesztésére érdekes kísérletet tett Szabó Ervin, midőn a magyar történetre a marxista szociológiai alapelveit és a történelmi materializmus módszertani eszközeit alkalmazta.¹

¹ Marx és Engels műveinek magyar kiadása I. kötet.

Jelen értekezésnek célja leend annak kimutatása, mely gazdasági okok és erőviszonyok hozták létre az Ausztriával való kapcsolatot, mely gazdasági tényezők működtek ezen kapcsolat létesítése óta annak fenntartására és lazítására, mely eredmény várható ezen tényezők hatásától a jövőben, s mennyiben befolyásolják ezek a vámterület kérdését. Vagyis röviden, a *magyar társadalomnak mely gazdasági érdekei kívánják a dualizmus s így a közös vámterület fenntartását vagy megszüntetését?* Ezen kifejezés alatt magyar társadalom 1848-ig, sőt sok tekintetben még 1867-en túl is csakis a populus Werbőczyánus tagjait, a középnemességet és a nagybirtokot érthetjük, mivel a politikai hatalmat és gazdasági uralmat kizárólag ezek gyakorolták. Ipari bourgeoisie, minthogy a török hódítás és a nyomában járó pusztulás tönkretette az ipari életet, nem fejlődhetett, a jobbágyság s általában a proletariátus pedig az 1514-iki parasztlázadás leverése után teljes elnyomásban élve semmi befolyást nem gyakorolhatott az ország sorsának irányítására. így tehát a kitűzött feladat oda redukálódik, hogy Ausztriához való viszonyunkat az uralkodó osztályok gazdasági érdekei szempontjából vegyük vizsgálat alá, még pedig azon időponttól kezdve, midőn ezen kapcsolat létrejött.

1. A mohácsi véstől III. Károlyig.

1526-ig Magyarország belső történetét az uralkodó osztályoknak egymás ellen folytatott, a gazdasági szervezet átalakulásával kapcsolatos küzdelmei töltik be.¹ A külföldi kalandozások kora után a lakosság a mezőgazdaságra tért át, minthogy ez azonban nagyon kezdetlegesen üzetett s a rabszolgai, később pedig a jobbágyi munka is alacsony színvonalon állott, az uralkodó osztályoknak a járadék emelésére, vagy bizonyos színvonalon való tartására csak egy mód kínálkozott, minél több birtoknak szerzése; s miután az ország területe a XIII. század folyamán már teljesen magántulajdonba ment át, egymás birtokainak megszerzése és kifosztása. Az oligarchikus nagybirtok és középnemesség ádáz küzdelmet folytatnak egymással s ezen küzdelem volt alapoka azon folytonos trónvillongásoknak, melyek a magyar állam életét már az Árpád-házi királyok

¹ Ezen küzdelmek részletes kifejtését és megokolását, minthogy az messze vinne a kitűzött tárgytól, itt nem kísérelhetem meg, fenntartom azonban más alkalomra.

korában is, s azután 1526-ig betöltik, de másrészt tápot is nyert épen ezen villongások folytán.

1526 óta azonban nagyjelentőségű változás állott be, melynél fogva ezen küzdelmek fontos módosulást szenvedtek. Már itt előrebocsátom, hogy nem oszthatom Szabó Ervinnek azon tanítását, mely szerint az 1526-tól 1848-ig lefolyt harcok a középnemesség és a Habsburgokkal szövetkezett főnemesség osztályküzdelmek voltak, mert a Habsburgok uralomra jutása és a török hódítás folytán ezen osztályküzdelem lényeges eltolódást szenvedett. Félreértések kikerülése végett hangsúlyoznom kell, — nem állítom azt, mintha ezen küzdelmek megszűntek volna; én is azt vallom, hogy a harc tovább tartott, sőt napjainkig is érezteti hatását. Álláspontom az, hogy e küzdelem 1526 után megszűnt *egyedüli* determináló faktora lenni Magyarország történeti fejlődésének, mint 1526 előtt volt, s bárha nagy jelentőséggel bírt továbbra is, a magyar nép sorsának irányítására, egy *más* tárgyú, habár szintén osztályküzdelem is nyert befolyást. Szabó Ervin álláspontját csak akkor fogadhatnám el teljes mérvben, ha a Habsburgok magyar királysága olyan természetű lett volna, mint pl. az Anjouké vagy Jagellóké, kik uralmuk súlypontját Magyarországra helyezték. Mint-hogy azonban a török hódítás az ország óriási területére terjedt ki, később pedig Erdély is elszakadt, a Habsburgok az országnak csak csekély részére voltak kénytelenek szorítkozni, s magyar királyságukra csak annyiban helyeztek súlyt, mert az ország egyes részeinek birtokára az örökös tartományok és a német-római birodalom megvédése céljából szükségük volt. Ezt Ferdinánd már 1529-ben leplezetlenül kijelentette, s a Habsburgoknak a törökök kiűzéséig folytatott politikája kétségtelenül beigazolta. Ha a Habsburgok Magyarországot teszik uralmuk alapjává, s az államterület egészen birtokukba jut, úgy kétségtelenül az egész történelmi fejlődés folyamán a nagybirtok őket támogatta, s ők arra támaszkodtak volna, mert hiszen a magyar trón elnyerését nekik köszönhatték és a köznemességgel szemben nélkülök nem tarhatták volna fel uralmukat. *Ott azonban, a hol az uralkodóház a külföldön bírja hatalmát, s a hol az országra csak ezen külföldi birtokok megvédése céljából van szükség ott, ha érdekei megkívánják, előforduló esetben megengedheti magának azon luxust, hogy uralma fenntartásában belföldön is azon faktorokra támaszkodik, melyeken külföldi uralma sarkal, s ennél fogva politikáját úgy fogja*

berendezni hogy ezen külföldi faktorok érdekeinek kedvezzen, a mi mellett megtörténhetik, hogy ezen politika ellentétes lesz a belföld összes uralkodó osztályainak, s így a földbirtokos arisztokráciának érdekeivel is s legfeljebb csak egy nagyon jelentéktelen érdekcsoport fog hasznot húzni belőle. S ezért bátor vagyok azon következtetést levonni, hogy a Habsburg-ház uralomra jutásával a fő- és középnemesség osztályküzdelle megszűnik a történelmi fejlődésnek egyedüli determináló tényezője lenni, hanem ehhez hozzájárul egy hatásában nem kisebb, sőt azt gyakorta felülmúló tényező, a magyar uralkodó-osztályoknak harcai a külföldi hatalmi és gazdasági faktorokat képviselő uralkodóház ellen, miáltal a harc nem veszti el gazdasági jellegét. Vagyis röviden szólva: Az 1526-tól napjainkig lefolyt történelmi események nemcsak egyedül a magyar uralkodó-osztályok küzdelmei, hanem egyúttal a magyar és (rövid, de nem precíz kifejezéssel élve) osztrák uralkodó-osztályok harcai is. Azon állítást sem fogadhatom el, hogy a főnemesség — mint egész — volt mindenha a királyi hatalom pártján, mert a küzdelem története tanítja, hogy többnyire csak a főnemesség egy része tartott a Habsburgokkal, s az ellentáborban is a nagybirtok mindenkor fontos szerepet játszott. A Habsburg királyság uralma első két évszázada alatt csak a társadalom egy szűk körét tudta megnyerni, melyet korrumpált, s mely ellenérték fejében vakbuzgalommal támogatta. Ehhez járult még a török hódítás és a töröktől való félelem is, mert a Habsburgok híveinek legmegbízhatóbb kontingensét a nyugoti határon levő nagybirtok szolgáltatta, mert ennek egyrészt szüksége volt a királyi hatalommal való szövetségre birtokainak a töröktől való megvédése végett, másrészt az örökös tartományok közelsége miatt nem gondolhatt az elpártolásra. Hogy ez így volt, legjobban bizonyítja azon tény, miszerint a török hódítás alatt a nyugoti megyékben nemcsak a fő, hanem a köznemesség is túlnyomóan királypárti volt. A mennyire elismerést érdemel azon törekvés, mely a történetírást a nemzeti frazeológia béklyóiból akarja kiszabadítani, ép oly hibát követünk el akkor, midőn az Ausztriával folytatott küzdelmek jelentőségét lekicsinyeljük. Ha Szabó Ervin tételét elfogadnók, úgy számtalan történelmi eseményt, melyekre alább ki fogok térni, nem tudnánk magunknak megmagyarázni. A török hódítás hatása és a külföldi birtokaira támaszkodó uralkodóházzal folytatott küzdelem azon tényezők, melyek megakadályozzák azt, hogy ezen korszak minden ese-

ményét a fő- és középnemesség osztály küzdelmének egyszerű témájából vezessük le.¹

Álláspontom igazolására szolgáljanak a következő tények.²

II. Lajos halála után a középnemesség és főnemesség egy része Jánost választotta királynak, míg Mária királyné, illetőleg Ferdinand körül azon klikk csoportosult, mely a hatalmat aa 1526-ki budai gyűlés óta kezében tartotta. A főurak nagy része vederemo-politikát folytatott, s az ellenkirályok közül ahhoz csatlakozott, a ki éppen túlsúlyban volt, s pártállását mindig oly időben változtatta meg, midőn mód nyílt a vele eddig egy párton levők birtokainak megkaparítására.

De Ferdinand és a pártján levő főnemesség között is állandóan forogtak fenn ellentétek. Ferdinand összes tanácsadói idegenek voltak, kik az osztrák hatóságok jogkörét az uralma alatt álló Magyarországra is kiterjesztették. Azonkívül a nyugati részeket megszállták az idegen zsoldosok, kik kíméletlenül zsaroltak, pusztítottak mindent, s így a főurak birtokait is. S midőn ezen körülményekhez még hozzájárult, hogy Ferdinand Perényi Pétert a leghatalmasabb oligarchát elfogatta, épen a főurak voltak azok, kik titokban összeesküvést szöttek ellene, s az orleánsi hercegnek ajánlották fel a magyar koronát. Ezalatt a szokott mederben folyt- tovább a belső osztály küzdelem, s a királypárti főurak épen úgy fosztogatták a velök egy párton levő köznemességet és főpapságot, mint az ellenpártiakat. Erdély külön kormányzat alá került, s bár itt is az uralkodó osztály kebelében adáz küzdelem dúlt, — az erdélyi társadalom készséggel támogatott minden oly mozgalmat, mely az uralkodó ház ellen irányult.

A főnemesség és a király közötti ellentét Miksa és Rudolf alatt csak szaporodott. A Habsburgok a tridenti béke után teljesen az ellenreformáció pártjára léptek, a főurak pedig csekély kivétellel protestánsok lévén, nem voltak hajlandók a lefoglalt egyházi javakat — melyeknek megszerzése áttérésüknek legfőbb okát képezte — visszaadni. Hozzájárultak még ehhez az idegen Esoldosok rablásai, s azon módszer, melyet Rudolf a cseh

¹ Hogy az Ausztriával való államkapcsolat mennyire kizárja a magyar állam történetének a szokásos sémák szerinti tárgyalását, azt az organikus szociológia szempontjából érdekesen fejtegeti Méray-Horváth Károly a Huszadik Század 1906 márciusi számában megjelent A koalíció kórisméje című cikkében.

² Ezeknek előadásánál főleg Acsády kutatásaira támaszkodom.

arisztokráciával szemben követett, t. i. hűtlenségi perbe vonta őket hogy jószágaitak elkobozhassa, s a magyar urak is féltek attól hogy ő reájok is sor kerül. Ez csakugyan be is következett. Rudolf zsoldos hadainak vezérei, Basta és Belgiojoso, a teljesen elszegényedett főpapság segélyével valóságos irtóháborút vezettek a főurak, így Rudolf legfeltétlenebb hívei Illésházy és Bocskay ellen is, s midőn ez utóbbi a proletariátus segélyével fegyvert fogott, az egész fő- és köznemesség csatlakozott hozzá, néhány határszéli főurat kivéve, kik ezt, mint Thurzó nyíltan bevallotta, azért nem tették, mert közel lévén a határhoz, féltek attól, hogy a császár elkobozza birtokaikat. S midőn attól lehetett tartani, hogy Rudolf boszút fog állani, összefogott ellene a fő- és köznemesség és az osztrák rendekkel szövetkezve detronizálták Rudolfot és helyébe Mátyást választották, ki korlátolt vallásszabadságot adott, s megerősítette azon törvényeket, melyek a fő- és közép-nemesség politikai és gazdasági uralmát biztosították.

A Bethlen és Rákóczi György-féle felkelések idején a főnemesség nagyrészt a király pártján áll, mert időközben a protestánsok felszaporodott birtokainak megszerzése végett ismét a kath. vallásra tért át. Mindazonáltal Bethlen és Rákóczi pártján is voltak hatalmas oligarchák s mihelyt hadaik győzedelmesen haladtak előre, a főurak tömegesen csatlakoztak hozzájuk.

Jelentős fordulat állt be a viszonyokban I. Lipót trónra léptével, mivel egyidejűleg az örökös tartományok életében is fontos változások mentek végbe. A fehérhegyi csata után a korlátlanra vált császári kormányzat kiirtotta az autochton cseh arisztokráciát és elkobozta birtokait. Ezen időben kezdte Európa-szerte a naturálgazdaság helyét az államháztartásban a pénzgazdaság elfoglalni, s ekkor indul meg mindenütt az ipar kapitalisztikus fejlődése s ezzel kapcsolatban az állami kiadások nagymérvű emelkedése. Ezen átalakulás rendkívül növelte a pénz utáni szükségletet s fokozott mértékben mutatkozott ennek hiánya az osztrák örökös tartományokban, mert a 30 éves és a franciákkal folytatott háborúk óriási összegeket nyeltek el. Hozzájárult még azon körülmény is, hogy a cseh és osztrák nagyipar is ezen időben kezdett fejlődésnek indulni, s márdettől fogva élénk ellentétbe jutott a magyar uralkodó osztályokkal, minthogy ezek adómentességöknél fogva nem járultak hozzá a megnagyobbodott állami terhekhez. Kívánatosnak lát-

szott tehát a cseh példát Magyarországra is alkalmazni s a nagybirtok elkobzásból új pénzforrást nyitni. Lipót miniszterei nem is késték a császárt ez irányban befolyásolni, mert a főnemesség óriási birtoka dús zsákmányul kínálkozott. S midőn 1664-ben Lipót a szentgotthárdi fényes győzelem dacára csúfos békét kötött a törökkel, a főurak érezték, hogy reájok kerül a sor. A fenyegető veszedelem elhárítására létrejött a Wesselényi-féle összeesküvés, mely — bár ahhoz a köznemesség is csatlakozott — első sorban a nagybirtok konföderációja volt s mely tény minden egyéb itt felsorolt és felsorolandó körülmény mellett is elegendő volna álláspontom igazolására. Az összeesküvésnek részesei Zrínyi Miklós és Péter, Rákóczi Ferenc, Thököly István, Nádasdy Ferenc és Frangepán Ferenc, Wesselényi Ferenc, szóval az ország első oligarchái és nagybirtokosai voltak, kiknek kezén mérhetetlen vagyon halmozódott össze. A mozgalom azonban a vezetők képtelensége és a törökök kétszínűsége következtében dugába dőlt — s Lipót és tanácsosai kíméletlen bosszút állottak a főnemességen. Bár a mozgalomban részes főurak, mihelyt a vezetők elfogattak siettek a császári hadakhoz csatlakozni. Lipót még sem bízott bennük, hanem Pozsonyban guberniumot szervezett, melynek élén Ampringen, Volkra, Draheim, Wallsegg és Kollonics állottak s mely rangkülönbség nélkül rabolt, zsarolt mindenkit, még a hűségre visszatért főurakat is. Thököly felkelésében is nagyszámú főúr vett részt, de mihelyt a törökök kiűzése bekövetkezett, nagyon ellanyhult az uralkodó osztályok oppozíciója, mert a hadseregre támaszkodó császári hatalommal nem lehetett kikezdeni. De azért is csatlakozott a nagybirtok ismét Lipóthoz, mert a török kiűzése folytán óriási területek voltak megszerezhetőkké. Ezen okok idézték elő, hogy a Habsburg-ház örökösödési joga és a vis resistendi eltörlése minden ellenállás nélkül törvénybe iktattatott. De hogy Lipót mennyire nem bízott meg a főnemességben, kitűnik abból, hogy 1687-ben 167 külföldi főurat naturalizáltatott, kik óriási birtokokat nyertek. A Rákóczi felkelésben, melynek kezdeményezése a végső nyomorba jutott északkeleti megyék proletariátusától indult ki, még nagy számmal vettek részt főurak, de utóbb épen ezek voltak azok, kik Rákóczit cserben hagyva, a szatmári békét megkötötték.

III. Károly folytatta elődjeinek politikáját, megbízható arisztokrácia teremtése céljából, nagy számmal történtek továbbra

is honfiúsítások, s az újszülött főurak óriási adományokat szereztek, azonkívül a királynak tett szolgálataikért egyes köznemesek is mérhetetlen birtokokat nyertek. Ezen új életnek azután az országgyűlésen a királyi hatalom minden kívánságát teljesítették, s törvénybe iktatták az állandó hadsereget és nőági örökösödést, valamint a centralizációra törekvő bírósági és közigazgatási szervezetet, s ezzel létesítették az abszolútizmus minden szükséges előfeltételét.

A fentebbiekből tehát kitűnik, hogy a *főnemesség* és az uralkodóház között is állandó volt ezen korszakban az ellentét. S hogy a királyi kormányzat a *középnemesség* érdekeivel mennyire ellentétben állott, annak igazolására elegendő pusztán azon tény megemlítése, hogy — néhány határszéli megyétől eltekintve — a köznemességet majdnem teljes egészében mindig az uralkodóház elleni táborban találjuk. A csekély számú *városi polgárságot* pedig a nemesség pártjára hajlította az osztrák uralkodók azon vám- és kereskedelmi politikája, mely az amúgy is tengődő magyar ipart még jobban elnyomta, s mesterkéltn rendszabályokkal a forgalmat az osztrák városok, főleg Bécs felé terelte.

2. III. Károlytól 1848-ig.

III. Károly és Mária Terézia uralma alatt újabb változás áll be az osztály küzdelem jellegében. Az állandó hadsereggel szemben lehetetlenné váltak a fegyveres felkelések, s így megszűntek a hűtlenségi perek és az azokból folyó elkobzások; másrészt pedig a jogbiztonság a közállapotok konszolidálása s a rendes bíróságok létesítése következtében megszilárdult. így lehetetlenné vált végleg azon módszere a vagyonszerzésnek, mely az elmúlt századokban a fő- és köznemesség közötti harcoknak legfőbb indító oka volt: az egymás fegyveres kifosztása és az elkobzott javak megszerzése. *Ezzel tehát természetszerűleg csökkent a köztük fennálló ellentét is.* De e változásnak még azon következménye is lett, hogy nem maradt a nemesség részére a járadék emelésének, illetve bizonyos színvonalon való tartásának más módja, mint a jobbágyság teljes kihasználása, tehát terheinek emelése. *Ebben azután már teljesen egyetértett a fő- és köznemesség.* Viszont azonban a királyi hatalomnak az állandó hadsereg felállítására óta még több pénzre volt szüksége, s mivel a nemesség mindkét csoportja az adómentességről hallani sem akart, a király is egyedül a jobbágyság adójára

volt utalva. Minthogy pedig a jobbágyok a végletekig voltak megterhelve, a király újabb adót, sőt egyáltalában adót csak úgy nyerhetett tőlök, ha a földesúrral szemben fennálló terheiken könnyített. Megható különben, hogy a rendi országgyűlés és a királyság mily buzgalommal védik a jobbágyságot egymás ellen; az országgyűlés nem akarja, vagy igen nehezen szavazza meg az adóemelését, viszont a király az úrbéri terhek könnyítését óhajtja. Mindegyik védi és óvja a jobbágyságot a *másiktól*, állítólag a jobbágyság érdekében, de tényleg azért, hogy maga minél többet húzhasson belőle. Így lett a királyság, bár akaratán kívül, azon szerepre predesztinálva, hogy a jobbágyság védője legyen, s természetes, hogy ezen szerep őt *nemcsak a nemességgel, hanem a nagybirtokkal is igen erős ellentétbe* hozta. Hozzájárult még ehhez, hogy az osztrák nagyipar és a nagybirtok is saját terheinek könnyítése végett, folyton a magyar nemesség adómentességének megszüntetésére ösztönözte a királyt, holott ezen törekvés épp oly viharos ellenállással találkozott *a fő- mint a köznemesség körében*.

Ezért tehát a XVIII. században a küzdelem olyképen alakul, hogy a *köznemesség* folytatja harcait az osztrák uralkodó osztályokra támaszkodó császár ellen, s — védi autonómiáját, mely módot nyújt neki, hogy a jobbágyok felett saját érdekei szerint rendelkezhessék. A főnemesség ezen küzdelemben nem fordul többé direkte a köznemesség ellen, s midőn a közös privilégiumokat fenyegeti veszély, — akkor egyesül vele. Kissé merésznek tűnik fel talán ezen állítás különösen azon időre, melyre nézve mindenkinek tudatában él, hogy a főnemesség mennyire elnémetesedett, s Mária Terézia udvarának staffageává süllyedt. De ha nem egyes külső jelenségeket, hanem a *mozgató gazdasági érdekeket* vizsgáljuk, úgy beigazolást nyer ezen állításnak igazsága. A főnemességnek csak azon része csatlakozott feltétlenül Mária Teréziához, majd később Józsefhez, melynek Ausztriában is nagybirtokai és az ottani ipari vállalatokban részesedései voltak s minthogy életüket jobbára Bécsben éltek le, tehát inkább osztrák, mint magyar főnemeseknek tekinthetők. A királyság pártján volt a *naturalizált* arisztokrácia is. Buzgó híve volt azonkívül az udvarnak az ezen időben kifejlődött *hivatalnok* arisztokrácia, mely a császárváros zajos életében ősi vagyonát elervén, csak hivatalvállalás által tudta társadalmi állását fenntartani. A főnemességnek túlnyomó része azonban bár az udvar légkörében élt, nem volt annak feltétlen eszköze, mert

ez érdekeivel ellenkezett volna. Hiszen a mint már említettem, a királyság két legfőbb követelése a jobbágyság terheinek könnyítése és a nemesi adómentesség megszüntetése volt, ettől pedig éppen úgy irtózott a köz- mint a főnemesség. Minthogy a legtöbb megyében a nagybirtok befolyása döntött, azért nem támogatta feltétlenül a központi kormányzatot a vármegyei autonómia megtörésében, mert ez saját befolyásának megsemmisítését is jelentette volna. Nem a köznemesség elleni ellentét folytán csatlakozott a királyhoz, hanem azon természetes vonzáson kívül, melyet az arisztokráciára Mária Terézia fényes udvara gyakorolt, azon törekvés is vezette, hogy a királyság liberálisnak látszó reformjainak életet lempítsa, s legalább a saját birtokaira nézve hatástalanná tegye. S mihelyt ezen reformok eleveben vágók voltak, nem késett a királynak frontot csinálni, s a köznemességgel összefogni.

A királyság pénzügyi okokból több ízben kísérletet tett a jobbágyok földesúri terheinek könnyítésére, mivel állandó hadseregére támaszkodva a főnemesség támogatására szüksége nem volt, s immár az összes magyar uralkodó osztályokkal szembeállhatott. Mikor III. Károly 1728-ban a jobbágyokra kedvező reformot akart alkotni, nemcsak az alsó, hanem a felső tábla is ellene szegült. Midőn Mária Terézia az úrbéri rendezést meg akarta valósítani, mindkét táblánál siket fülekre talált s a rendek hozzájárulás helyett a szokott gravaminákkal hozakodtak elő, úgy hogy a királyné többé össze sem hívta az országgyűlést, hanem abszolút utón léptette a reformot életbe. József rendszerének bukását is az idézte elő, hogy oly reformokat is forcírozott, melyek a nagybirtok érdekeit gyökerében támadták meg, a főurak nagy része az ellenzék terére lépett s azok is, kik hívei maradtak, folyton sürgették Józsefet, hogy reformjait vonja vissza.

Lehetetlen itt néhány szót nem szólni azon vámpolitikáról, melyet az uralkodóház Magyarországgal szemben követett. Ezen vámpolitikának alapelve volt Magyarországtól mindent olcsón venni és drágán eladni, megnehezíteni a kivitelt és olcsó árra leszorítani a gabonát, mint azt Józsefnek gróf Pálffyhoz. 1785-ben intézett leirata is kijelenti. E vámrendszer a bornírt, sőt komikus intézkedéseknek láncolata volt, melyek éppen az ellenkező hatást érték el, mint a minőt céloztak. Az osztrák uralkodó osztályok azért követelték ezt a vámpolitikát, mert a magyar nemesség adómentességéről lemondani nem volt haj-

landó, s ezért ők saját adóterhükön így akartak könnyíteni. Ámbár ezen kifogás sem volt őszinte, mert Acsády kimutatja, hogy a magyarországi adózó elemek járultak aránylag oly összeggel az állami szükségletek fedezéséhez, mint az osztrák örökös tartományok. Így Magyarországból 1797 — 1802 közötti időszakban a rendkívüli hadi adókat nem számítva, évenként átlag 45 millió forint folyt be a kincstárba, mi az akkori viszonyokhoz képest óriási összeg volt. E vámpolitikai rendszer azonban nemcsak a középnemességet, hanem a nagybirtokot is megkárosította, de legérzékenyebben sújtotta magát a *jobbágyságot*, melyet éppen a királyság akart pártfogolni, mert a terményeket egyáltalán nem, vagy csak nagyon olcsó áron lehetett értékesíteni, azonkívül a nemesség a gazdasági depresszió terhét az ő vállaikra hárította át, *beigazolódván ezzel is az osztrák politika hagyományos képtelensége, mely mindig azon tényezőket károsította meg legjobban, a melyek támogatására voltak utalva.* Azonkívül ezen famózus vámpolitika tönkretette a városok fejlődését s meggátolta egy erős *bourgeoisie* kifejlődését, melyben a királyság és jobbágyság a nemesség adómentessége elleni harcaikban erős támaszra lelhetek volna, s II. József törekvései éppen a *városi* lakosság körében találtak leghevesebb ellenzésre, noha ezek túlnyomóan német ajkúak voltak. Az 1790-iki országgyűlés összes elemei egyetértettek abban, hogy a Józsefi eset ismétlődését meg kell akadályozni, bármilyen nagy is volt az ellentét közöttük máskülönben. Az alkotmánybiztosítékokat megerősítették főleg annak megakadályozása végett, nehogy a királynak módjában legyen abszolút úton reformokat életbeléptetni. A gazdasági kérdésekben sokáig húzódtott a megegyezés, végre is a király volt engedni kénytelen, s visszaállították a jobbágyságot.

A francia forradalom és a Martinovics-mozgalom hatása alatt a fő- és köznemesség majdnem kivétel nélkül a reakció karjaiba vetette magát s a vármegyék üldözték legjobban a Martinovics-összeesküvés részeseit.

* * *

1815 de még inkább 1825 után az abszolutizmus első sorban a fegyveres erőre támaszkodott. Legmegbízhatóbb hívei mint az előbbi korszakokban is, a naturalizált és hivatalt viselő arisztokraták voltak, kik azonban nem tekinthetők a magyar nagybirtok képviselőinek. A főnemességből a kormány pártján állandóan csak a határszéli nagybirtok volt, melyet

évszázados tradíciói is az uralkodóházhoz vonzottak. De köztük és az osztrák uralkodó osztályok között is jelentékenyen növekedett az ellentét, mert az utóbbiak egyre és folyton nyomatékosabban sürgették a magyar nemesség adómentességének eltörlését. Az 1825 és 1848 között lefolyt küzdelmeket nem tekinthetem — mint Szabó Ervin — a közép- és főnemesség osztályküzdelmének, hanem ezen küzdelmet *a szövetkezett fő- és középnemességnek reformer része vívta a kettőnek a kormánynyal szövetkezett reakcionárius többsége ellen*. Hogy mily gazdasági indokok vezették ezen reformer kisebbséget, arra rövidesen reátérek. S hogy ezen küzdelem 1848-ban diadalra jutott, ez nem a köznemesség túlsúlyra jutásának, hanem a külföldi események első sorban a párisi és bécsi bourgeois forradalmak — s mint Szabó Ervin kifejti — nagyrészt a március 15-iki pesti események befolyásának tulajdonítható. A diadal azonban rövid ideig tartott s a reakció teljesen győzelemre jutott éppen azért, mert a fordulat efemer tényezők hatása folytán állott elő, s nem előzte meg a gazdasági viszonyok gyökeres átalakulása. Éppen oly téves dolog a fő- és középnemességet az alsó és felső táblával azonosítani s a két tábla között folyt viszálykodásból a fő- és középnemesség közötti ellentétekre vonni következtetést. Az alsó tábla már összeállításánál fogva olyan természetű volt, hogy ott a főnemesség befolyása éppen úgy érvényesülhetett, mint a felső táblán. Hiszen ha jelenlegi viszonyainkat szemügyre vesszük, akkor is láthatjuk, hogy a képviselőházban a nagybirtokos arisztokrácia befolyása éppen oly korlátlan, mint a főrendiházban. Azonkívül szem elől nem kell tévesztetni, hogy Metternich szövetségesei az 1825—1848 közötti időben első sorban a reakcionárius *köznemesség* soraiból kerültek ki s Metternich ezeknek a földtehermentesítés és közteherviselés iránti ellenszenvét használta fel arra, hogy az ellenzéknek közjogi törekvéseit az alsó táblán paralizálja. Az 1832-iki országgyűlésen Metternich mindent elkövetett, hogy a megyéknél reakcionárius többséget választasson s utóbb még azt is kivitte, hogy azon megyék is, melyek liberálisabb utasításokat adtak, azokat visszavonják.

A fő- és középnemesség ellenzéki része a gazdasági reformokat jói felfogott érdekből sürgette, mert egyrészt európai műveltségénél fogva átlátta, hogy ezen reformok nemcsak nem csökkentik jövedelmét és gazdasági szupremációját, hanem ellenkezőleg, azt emelni fogják, másrészt a tömegeket akarta

megnyerni, hogy az osztrák hatalmi faktorok jogosulatlan befolyásának kizárásával az állam kormányzatát teljesen magához ragadhassa. Ezt tudta jól Metternich, s ezért mindent elkövetett, hogy működésüket ellensúlyozza, s ezen célra legalkalmasabbnak látszott a *közép- és főnemesség* azon részét támogatni, mely *irtózott a gazdasági reformoktól s ezektől való féltében inkább elfogadta a kormány közjogi programját* is. Azonkívül letűnt Mária Terézia és József aerája, s a közbenjött forradalmak tanúságai folytán nem látszott kívánatosnak a tömegekkel kacérkodni, ti ezért azt látjuk, hogy a kormány és a reakcionárius alsó- és felső-táblai többség lehetetlenné tesz minden gazdasági reformot a maga a kormány törölte ki 1836-ban az úrbéri javaslatból a liberálisabb részeket. S bár Metternich állandóan azzal fenyegette az ellenzéket, hogy a jobbagyságot reájok fogja uszítani, ezt inkább csak azért tette, hogy a féltékenyek pártjára hajlítsa, hiszen épen ő volt az, a ki a lengyel kommunisták 1846-iki mozgalmát a rutén paraszttal fojtotta vérbe, s a híres 1843-iki választásokon pedig a bocsoros nemességgel lépett szövetségre, kiket azzal bujtogatott fel, hogy az ellenzék győzelme adómentességük végét jelentené. Az adminisztrátori rendszer körüli küzdelmeiben is első sorban ezek, valamint a reakcionárius köznemesség támogatták. Viszont a *főrendiség* körében is rendkívüli számban megnövekedett a reformpárt, kiket a kormány még jobban gyűlölt, mint az alsó-tábla ellenzékét. Széchenyi munkái első sorban az udvarnál keltettek reszenzust, s csak akkor kezdtek vele megbékülni, mikor Kossuth ellen fordult. Az ellenzéki áramlat a felső-táblán is olyan erős volt, hogy 1840-ben 35-tag már ellenzéki kört merészelt alakítani. Az ipar- és védegyelet élén, mely az önálló vámterületi mozgalomnak előfutárja volt, s melyet Metternich felségárulásnak minősített, mágnások állottak. Az arisztokráciának azon csoportja, melynek nevével legtöbbit találkozzunk a küzdelemben — a hivatalt viselő mágnások — feltétlenül a kormány kezében voltak, de épen úgy nem lehet szerepökből az egész főnemesség állásfoglalására következtetést vonni, mint ha a jelenlegi viszonyok alapján valaki 50 év múlva azt írná meg, hogy a király és országgyűlés közötti konfliktusban az arisztokrácia a király pártján volt, mert a főispánok között Gróf Pongrácz, Pallavicini, Laszberg, Berchtold, Teleki, Csáky stb. szerepelnek. Az arisztokrácia második csoportja pedig gróf Deseffy Emil vezetésével a közös vámterület megterem-

tését és a közbenső sorompók megszüntetését kívánta, ebbe pedig, az osztrák nagyipar csak azon feltétellel volt hajlandó belemenni, ha a nemesség az adómentességről lemond, mit pedig a konzervatívok nem akartak.

Az 1847-iki országgyűlésen még oly bizonytalan volt a reformpárt többsége, hogy a kormány az adminisztrátori kérdésben egy szótöbbséggel győzött. A reakció nyomása az ellenzéknek mindkét táblán radikálisabb irányba hajtotta, s midőn a párisi, bécsi és pesti események bekövetkeztek, ezeknek behatása alatt nagyobb győzelmet vívott ki, semmint maga akarta s oly reformokat is valósított meg, melyek igen rövid idővel azelőtt még eszeágában sem voltak. A kormányra jutott ellenzék háta mögött eleinte a fő- és középnemesség túlnyomó része állott, de később a parasztmozgalmak hatása és az ellenforradalomnak Európa-szerte bekövetkezett győzelme folytán a nagybirtok túlnyomó része visszavonult tőle, míg a bürokratikus arisztokrácia, mely a bekövetkezett változások folytán állását és befolyását veszítette, ádáz dühvel csatlakozott a reakcióhoz s tagjai voltak azok, kik Windischgrätzet és később az oroszokat az országba kísérték. Az arisztokrácia és a főpapság sok tagja vett részt a szabadságharcban, a debreceni detronizációt a főrendiház is megszavazta, viszont a köznemességnek egy jelentékeny része, különösen a Dunántúl és az északnyugati megyékben a forradalomtól meglehetősen távol tartotta magát.

Mielőtt ezen korszak ismertetését befejezném, még egy megjegyzést kell tennem. Szinte közhelylyé vált már azon állítás, hogy a magyar nemzet (értve alatta az uralkodó osztályokat) *par excellence jogász nemzet*, mely a gazdasági szempontok iránt érzékkel nem bír, s összes tevékenységét a jogi szórszálhasogatás, a paragrafusokon való nyargalás és a közjogi viták merítik ki. Ha az 1526—1848 között lefolyt eseményekre nézve elfogadjuk a most általam előadni megkísérelt magyarázatot, akkor látni fogjuk, hogy a nemesség részére ezen közjogi szórszálhasogatás, a gravaminák folytonos felhánytorgatása a *gazdasági védekezés fegyvere* volt, egy neme a *politikai sztrájk*nak, melylyel gazdasági uralmát a királylyal szemben megvédeni törekedett. Addig nem szavazott meg adót, míg a király nem erősítette meg azon törvényeket, melyek *gazdasági szupremáciáját* biztosították. Sőt 1867 után is a közjogi kérdések örökös előtérbe helyezése, s az ebből kifejlődött obstrukció nem más, mint kifolyása azon *gazdasági antagonizmus-*

nak, mely a magyar és osztrák uralkodó-osztályok közt fennáll, s melynek magyarázására később még részletesen kitérek. Azonkívül a gravaminális politika az elmúlt századokban is és most is nagyon alkalmas eszközül szolgált arra nézve, hogy az uralkodó-osztály a vagyontalanok érdekében szükséges reformokról a figyelmet elterelje, vagy azokat megghiúsítsa. Tehát az örökös közjogi vitázás nem a nemesség jogászai szenvedélyének kifolyása, nem egy speciális »morbus hungaricus«, hanem ellenkezőleg, tudatos eszköze *gazdasági* uralma megvédésére irányuló törekvéseinek.

3. 1848-tól 1867-ig.

A forradalom leverése jelentős változásokat idézett elő az osztrák birodalom *vámpolitikájában*. Az adómentesség és jobbagység eltörlése folytán megszűnt azon utolsó kifogás, mely az eddigi vámrendszer és a közbenső vámsorompók fenntartását jogosulttá tette. Időközben a német Bund területén 1833-ban létrejött a Zollverein, melyben a vezető szerepet Poroszország ragadta magához, s lassankint érdekkörébe vonta az összes német államokat. Ausztriában sejtették az ebből eredhető veszélyt, s a vezető férfiak közül sokan kívánták, hogy Ausztria a Zollvereinbe lépjen, ezen kísérletek azonban az érdekelt körök makacsságán hajótörést szenvedtek. A Zollvereinbe való belépés szükségessé tette volna Ausztria prohibítív vámjainak leszállítását s a közbenső vámsorompók megszüntetését, erről azonban az osztrák nagyipar két okból nem akart hallani, egyrészt a szertelen védelemtől elpuhulva minden versenytől irtózott, másrészt a magyar piacot továbbra is gyarmati függésben kívánta magától tartani. 1850-ben Schwarzenberg az új osztrák miniszterelnök, a porosz befolyás ellensúlyozása céljából megtette a kezdeményező lépéseket, leszállította a prohibítív vámokat, s megszüntette a közbenső vámsorompókat. Ezen nap (1851. júl. 1.) volt a közös vámterület születésnapja, melynek első hatása az volt, hogy Pesten és Budán, de az egész országban is nagyszámú iparivállalat ment tönkre.¹ Schwarzenberg ezután folytatta lépéseit a Zollvereinbe való bejutásra nézve, de törekvései dugába dőltek Poroszország ellenállásán és az osztrák nagyipar kapzsiságán. Láng Lajos meggyőzően fejtette

¹ Vargha Gyula: A magyar hitelügy története 213—214. 11.

ki mint zárta ki Ausztriát a magyar piac elvesztésének félelme előbb gazdaságilag, azután politikailag Németországból.

1850 után egy másik gazdaságilag nem kevésbé jelentős változás ment végbe Magyarország történetében. A Bach kormány első feladatának hirdette a *földtehermentesítés* keresztülvitelét, már csak azért is, mert a kártérítési összeg meghatározása a kormányhatóságok hatáskörébe utaltatván, ez módot nyújtott neki arra, hogy egyrészt a passzív resistentiában levő köznemességen egyet üssön, másrészt a nagybirtokot magához édesgesse. Célját mindkét irányban el is érte, a nagybirtok lassankint visszatért a kormányhoz s az arisztokrácia és magasabb gentry züllött elemei csapatostól lepték el az állami hivatalokat. A föld tehermentesítés keresztülvitele egészen az abszolutizmushoz szegődött nagybirtokosok érdekében történt s a jobbágyok a megváltás és birtokrendezés körül jelentékenyen megkárosítottak. Ezen időben az abszolút kormányzásnak módjában lett volna az általa hirdetett elveket megvalósítani s a Józsefi hagyományokra támaszkodva, a jobbágyság érdekeit előmozdítani és megvédeni. A Bach-kormány azonban épen az ellenkezőt cselekedte, ismét példát adva arra, hogy a *katonai hatalomra támaszkodó abszolutizmus mindig cserben hagyta az alsóbb osztályokat, mikor azoknak érdekében valamit tehetett volna*. S hogy mennyire őszinték voltak a Bach-kormány törekvései, kitűnik abból is, hogy ugyanezen időben Galíciában felfüggesztette a földtehermentesítést s a jobbágyságot fegyveres erővel kényszerítette a robot elvégzésére. Hasonlóképp megkárosította a jobbágyságot a földadó behozatalánál, mert a kataszteri közegek az adóalapot a nagybirtokra nézve igen alacsonyan, a parasztságra pedig rendkívül magasan határozták meg, a mi a legaránytalanabb adóviselést eredményezte s a kisbirtok pusztulásának főokává lett. Még jobban károsodott a középnemesség, mely az ősiség és jobbágyság megszüntetése következtében belekerült a gazdasági élet forgatagába s minthogy a modern gazdálkodáshoz nem értett s a megváltási kötvényeket csak nagy árfolyam veszteséggel tudta érvényesíteni, mihamar teljesen eladósodott s megindult a föld nagy arányú mozgósítása. Ezen baj azonban a nagybirtoknak hitbizományilag meg nem kötött részét is érte s ezen okból, de még azért is fejlődött ki ellentét köztük és a kormány között, mert a nagybirtok hazánkban exportra lévén utalva, a dolog természeténél fogva freetrader volt, míg az osztrák nagy-

ipar által befolyásolt kormány a védelmi irányhoz ragaszkodott.

Miután Schmerling kísérletei a Gesamt monarchia megalapítása tekintetében kudarcot vallottak, az abszolutizmus kénytelen volt a kiegyezést megkötni. Erre kényszerítette azon körülmény is, hogy a fenyegetően közeledő pénzügyi bukás miatt hitele teljesen megcsappant, s ennek helyreállítására csak egy mód kínálkozott: a belső konszolidáció keresztülvitele, melynek első feltétele volt a törvényes állapot helyreállítása Magyarországon. De közreműködött a kiegyezés létrehozására még egy nem kevésbé fontos körülmény is. Azon sokféle népek, melyek a Habsburgok jogara alatt egyesülnek, miután érdekeik rendkívül divergálóak, az uralkodóház hatalma alatt csak a haderő segítségével, annak nyomása alatt tarthatók össze. S így az osztrák hadsereg mindenha *kettős* rendeltetéssel bírt, egyrészt az uralkodó osztály gazdasági uralmát az elnyomottakkal szemben biztosítani, másrészt az uralkodó osztály egyik csoportjának uralmát a többiekkel szemben megvédeni (így egyfelől általában az osztrákokét a magyarok, 1850 előtt az olaszok ellen, másrészt a németekét a csehekkel, a lengyelekét a ruténnel szemben stb.) Természetesen ezen kettős feladat csak növelte a szoldateszka jelentőségét s fontossága annyira fokozódott, hogy a dinasztia uralmának egyedüli alapjává lett s képes volt *külön* érdekeit akkor is érvényesíteni, ha azok az uralkodó osztályok összes csoportjainak érdekeivel is ellenkeztek. Ezen különállás megkívánta azt hogy a parlamentek minél kevesebbet szólhassanak bele a hadügy s a vele összefüggő külügyek intézésébe. E célra legalkalmasabbnak látszott a közösügyi szervezet, mely ezen ügyek kezelését kivette a parlamentek hatásköréből és a delegációk tehetetlen intézményének létesítése mellett az uralkodó abszolút jogkörébe utalta. Az osztrák nagybirtok és nagyipar bár parlamentáris jogainak csökkenését jelentette, mégis készséggel elfogadta ezen szervezetet, mert biztos volt benne, hogy *a közös kormányzat, a mennyiben a militarizmus külön érdekei mást nem követelnek, első sorban az ő érdekeiket fogja szem előtt tartani*, s ezen számításuk be is vált. Az uralkodó azon kívánsága, hogy a vámügy is közösügygyé tétessék s így abszolút jogkörébe utaltassák, megtört a magyarok ellenállásán. Az országgyűlés minden emóció nélkül elfogadta ugyan a közös vámterületet, mert ez megfelelt az agrárius érdekeknek, de legalább papíron

biztosítani akarta magának a gazdasági önállóságot, ha esetleg érdekei annak megvalósítását követelnék.

4. 1867-től napjainkig.

1867 óta már kétséget kizárólag kimutatható azon tény, hogy az uralkodó osztály összes csoportjai valamennyien ellentétbe jutnak Ausztriával, mivel a két állam között fennforgó kapcsolat mindegyik osztálynak gazdasági érdekeit sérti. A kiegyezés utáni korszakot leghelyesebben a »végzett földesurak« korszakának nevezhetnők. A középnemesség az abszolút kormányzás, a passzív resistentia éveit azzal töltötte el, hogy elköltötte a földtehermentesítés folytán nyert váltságösszegeket. A kiegyezést, mely által Magyarország belpolitikai önállóságot nyert, örömmel fogadta, mert ezáltal szédületes perspektíva nyílt meg előtte, a mint 1848 előtt a jobbágyság munkájából élt meg, most az újonnan alakult magyar állam által akarta magát felsegíttetni. Ezen körülmény magyarázza meg azt, hogy a koronázás utáni országgyűlésen csak alig néhány olyan szélsőbaloldali képviselő ült, ki a kiegyezéssel szemben a merev negatio álláspontjára helyezkedett. Azonban rövid idő múlva tapasztalnia kellett a gentrynek, hogy számításai nem váltak be teljesen, mert a magyar államháztartás oly annyira túl volt a hadügyi, osztrák államadóssági és egyéb közös kiadásokkal terhelve, ezek pl. 1868-ban az összes kiadások 48%-át tették ki, hogy minden igényőknek megfelelni nem tudott s ezért az Ausztria elleni évszázados gyűlölet ismét lángra lobbant, a függetlenségi párt szaporodni kezd s az országgyűlésen a legvehemensebb támadások intéztek a dualizmus ellen. A mi a *nagybirtokot* illeti, ezt 1867 után érdekei szintén mindinkább osztrákellenes irányba terelték. Azáltal, hogy Magyarországot bel- és gazdasági ügyekben (kivéve a vámpolitika ügyét) többé nem Bécsből, hanem Budapestről kormányozták, megszűnt azon vonzás, mely eddig Bécs felé irányította őket, mert az arisztokrácia tudatára jött annak, hogy az agrár Magyarországon a politikai hatalmat teljesen birtokába kerítheti, s a törvényhozást kénye-kedve szerint intézheti, míg az összmonarchia fennmaradása esetén az osztrák nagyipar és bourgeoisie versenyével kellett volna megküzdeni.

De a nagybirtoknak az osztrák uralkodó osztályokkal való antagonizmusát még jobban előmozdította a közös kormány vámpolitikája, mely tovább is teljesen az osztrák nagyipar szolgálatában állott. Ez utóbbi szabadkereskedő volt keletre és

védvamos nyugatra, míg a magyar nagybirtoknak érdekei épen ellentétesek voltak. A kiegyezés utáni vámszerződésekből hiányzottak az agrárvámok s a második kiegyezésnél már nagy viharokat idézett elő a magyar képviselőházban ezen ellentét, annál inkább, mivel az új autonóm vámtarifa tervezete a nyers-termékre egyáltalában nem, az állatokra nézve pedig nagyon mérsékelt vámokat tartalmazott, ellenben az ipari vámokat ismét tetemesen emelte. A szadadelvűpártból a nagybirtok jelentékeny része kilépett, sőt kormányválság tört ki s midőn a második kiegyezés a törvényhozás retortáján nagynehezen keresztüljutott, az ellentétek legkevésbé sem szűntek meg. A 1878-iki boszniai okkupáció majdnem államcsődöt vont maga után, emellett a katonai költségek is emelkedtek, az állam hosszú éveken keresztül tetemes deficittel küzdött s a pénzügyi válságból csak a dohány-, szesz-, cukoradó nagymérvű emelése, az adószabályok megszigorítása és az italmérségi jövedék államosítása által tudott megszabadulni, mely reformok a birtokososztályoknál találtak a legnagyobb ellenzésre. Azonkívül az amerikai verseny hatása alatt Németország is a mezőgazdasági védelem terére lépett s 1879-től 1892-ig nem kötött kereskedelmi szerződést monarchiánkkal, mi agrár kivitelünket hátrányosan befolyásolta. Mivel a szerződés megkötésének egyik oka az volt, hogy Ausztria nem volt hajlandó ipari vámjaiból engedni, a közvélemény a kivitel csökkenéséért a dualizmust okolta. Azonkívül a közös vámterület a vele járó fogyasztási adók rendszere folytán a magyar államot, a sokkal gazdagabb osztrák államkincstár javára évenként átlag 7 millió forinttal károsította meg. Minthogy a közös vámbevétel feleslege a közös költségek fedezésére fordított, magyar részről állandó kívánság volt, hogy a pénzügyi: az u. n. déli és exotikus cikkekre vetett vámok emeltesse, a mibe pedig az osztrák kormány nem akart belelenni, mert egyrészt ezek alacsony volta tette lehetségessé neki azt, hogy a déli államok az osztrák iparcikkekre alacsony vámokat vessenek s azonkívül nem akarta, hogy a magasabb vámbevétel folytán a közös kiadásokból kevesebb jusson Magyarországra. A nagy- és középbirtokot elkeserítette az is, hogy a közös kormány a hadsereg szükségleteinek beszerzésénél majdnem kizárólag az osztrák nagyipart és nagybirtokot vette igénybe. A *nagybirtok* körében a már fentebb elősorolt okoknál fogva élénk averzió mutatkozik a dualizmus ellen, mi abban nyert

kifejezést, hogy a mérsékelt ellenzék a későbbi nemzeti párt, melynek tagjai túlnyomóan az arisztokrácia és nagybirtok tagjaiból kerültek ki, az u. n. nemzeti követelésekkel kezd kacérkodni.

De az uralkodó társadalom többi osztályaiban is nagy mértékben növekszik ezen averzió. A *középnemesség* pusztulásnak indul és nem nyerhet az államtól annyi támogatást és hivatalt, a mennyit igényel, mert kéréseit azzal utasítják el, hogy minden pénz a hadügyi és a közös költségekre kell. Azonkívül a közös kormány vámpolitikája a külföldi agrárversenyt reá szabadította s ezzel szintén érzékenyen megkárosította. A *gyáripar* természetesen nehezen tud fejlődni az osztrák verseny folytán s hogy existenciáját fentartsa, kartellekre kénytelen az osztrák konkurensokkal lépni, a melyek mindig kedvezőtlenek reá nézve. A *kisipar* a gazdasági élet fejlődésével pusztulásnak indul, s ezért az osztrák versenyt okolja. A *haute finance* szabadulni kíván az osztrák bankok gyámságától, a *kiskereskedelem* pedig osztrák hitelen tengetve életét, kényre-kedvre ki van az osztrák gyárosoknak szolgáltatva s gyűlölettel van irántuk eltelve. A *kisbirtok*, melynek túlnyomó részét az 1848-ban felszabadított jobbágyság teszi ki, leghívebb támasza a függetlenségi pártnak. A jobbágyság felszabadítását Kossuth Lajosnak tulajdonítja, el énben az úrbéri rendezés és elkülönítés, melyben érzékenyen megkárosított, már a Bach kormány közegeinek műve volt. Azonkívül minden oly esetben, midőn az állam áldozatot követel tőle *közös* vagy *osztrák* intézménnyel találkozik, a hadsereg, mely a termelő munkától elvonja közös, a súlyos adókat a magas katonai terheknek tulajdonítja, azonkívül a dohány-monopólium, finánc, stempli s más hasonló intézmények, melyek életét megkeserítik, mind osztrák eredetűek. Az *értelmiségi* foglalkozásuk az uralkodó osztályok érdekeit szolgálván, jólétök azok gazdasági helyzetétől függvén, szintén osztrákellenesek, különösen az ügyvédség.

Ezen körülményekhez hozzájárul még néhány valamennyi osztályra nézve érvényes tényező. 1. A közös hadseregbe *német* voltánál és szelleménél fogva az uralkodó osztály fiai nehezen juthatnak be vagy pedig előmenetelők van megnehezítve. 2. Minthogy az állami élet különböző viszonyai számtalan érdekszálal vannak egymáshoz fűzve, az osztrák befolyás még a szorosán vett *belső gazdasági* és *belpolitikai* kérdésekben is érvényesül, a mi a gentrynél és nagybirtoknál, mely politikai

monopóliumát félti, féltékenységet és elkeseredést idéz elő. 3. Az uralkodó osztály, mint már említettem, ezen sérelmek örökös vitatásával, az Ausztriaellenes agitációval azt is akarja elérni, hogy a szegényebb osztályok figyelmét gazdasági érdekeik érvényesítéséről elterelje. Azonkívül katonai részről gyakran elkövetett tapintatlanságok is növelik az *általános elkedvetlenedést*, még az opportunus elemek körében is, mely hangulat nagyon alkalmas oly egyének politikai szereplésére, kik arra sem képzettséggel, sem hivatottsággal nem bírván, magukat csak ezen kérdések állandó forszírozásával tudják a felszínen fenntartani. 4. S ha még ezekhez hozzávesszük az *ideológiai* tényezők, a sovíniszta eszmék népszerűségének, Ausztria ellen inveterálódott gyűlöletnek hatását, melynél fogva oly egyének is, kikre nézve gazdasági helyzetüknél fogva közönyös, mily viszonyban vagyunk Ausztriával, vagy értelmiségők hiányánál fogva nem tudják mérlegelni, mely álláspont kedvezőbb érdekeikre nézve, szintén az osztrákellenes áramlathoz csatlakoznak; mondom, ha ezen tényezők hatását még idevesszük, akkor kétségtelenül megállapítható azon tény, hogy *a magyar társadalom összes uralkodó osztályai, bár különböző gazdasági rugókból, de mind azon irányzat felé kezdtek hajlani, hogy a dualizmus akár kormányzati, akár katonai, akár gazdasági vonatkozásaiban meglazítottassék s esetleg meg is szüntettessék.*

Meg is indul a küzdelem az egész vonalon.¹ Az országgyűléseken eleinte nem jut teljesen kifejezésre, mert a Tisza Kálmán által inaugurált személyes uralmi kormányzat s a választási visszaéléseknek a művészetig vitt tökéletesítése folytán az országgyűlés nemcsak, hogy a népet nem, hanem még az uralkodó-osztályt sem képviselte. A küzdelemben » középnemesség vezet, melyre nézve ezen harc négy évszázad óta képez existenciális kérdést. A nagybirtok eleinte nyíltan nem vesz részt a küzdelemben, mert történeti és gazdasági tradicionál fogva nehezen határozza el magát, hogy az uralkodónak frontot csináljon, s azonfelül az 1887-iki III. kiegyezés az osztrák agráriusok befolyása folytán védelmet hozott számára. Bármilyen művészi volt Tisza Kálmán rendszere, a dualizmus ellen intézett rohamot csak ideig óráig-tudta fenntartani, mert hiszem itt mélyen szántó gazdasági okok harcáról volt szó. A küzde-

¹ Itt csak a közös ügyek tekintetében folytatott küzdelmekről lesz szó, az uralkodó-osztályok belső harcait ezen értekezés III. része fogja tárgyalni.

lem első ízben a véderővita idején tört ki rendkívüli hevességgel, s az 1892-iki választások után a függetlenségi-párt az óriási választási visszaélések dacára 102 tagot számlált. Időközben a nagybirtok is akcióba lépett, részt biztosított magának a hadseregszállításokban, kivitte a kisebb adótétel mellett termelt szesz kontingentálását, a fogyasztási adók tekintetében az átutalási eljárást, s az 1892-iki új autonóm vámtarifában érvényesítette érdekeit. Mindinkább közeledett azonkívül a kiegyezés megújításának ideje, s azon kérdés eldöntése, kötendő-e Ausztriával vámszövetség, s ha igen, mily feltételek mellett, s mily előintézkedések tétessenek a vámszövetség tartama alatt lejáró szerződések tekintetében? Minthogy a nagybirtok ezen kérdésekre nézve érdekeit biztosítva nem látta, azonkívül a politikai hatalom birtokából ki akarta szorítani a nagyobbrészt a haute finance zsoldjában álló, közjogi kérdésekben opportunistáknak, magadelvű-pártot, maga lép az oppozíció élére, mely ezáltal óriási erőre tesz szert. A Bánffy elleni három obstrukciót a nagybirtok és famulusai vezetik, s midőn Bánffy a lex Tiszával próbál rendet csinálni, a nagybirtoknak a szabadelvű-pártban bennmaradt része dissidál onnan (1899 decemberben). Széll a nagybirtok korlátlan uralomra jut, s az 1899—1903-iki szociálpolitikainak csúfolt törvényhozásra reányomja bélyegét, s az u. n. Széll-féle formulával az önálló intézkedés és autonóm vámtarifa megállapításának jogát biztosítja a maga részére. Minthogy azonban a kötendő külföldi szerződések tekintetében érdekeit teljesen biztosítva nem látja, s azonkívül uralmát felfelé nem érzi szilárdnak, a katonai kérdést használja fel arra, hogy a királyt engedékenységre kényszerítse, s a volt nemzeti párt titokban és nyíltan szítja és támogatja a függetlenségipárt részéről megindult obstrukciót, a melynek következménye az lett, hogy saját kreatúráját Széllt is megbuktatta. Tisza István, ki maga is a nagybirtok tipikus képviselője és a gentry uralmának lelkesült híve, vállalkozik arra, hogy a mozgalomnak gátat vessen, de eredménytelenül, erőszakosabb lépései után egymásután válnak ki a volt nemzetipárt, majd a disszidensek, s egyesülnek a szintén nagybirtokos néppárttal, s a középnemesség soraiból való, s a kisgazdákat képviselő függetlenségipárttal a bourgeoisie és az értelmiség csatlakozik hozzájuk, s az önálló vámterület és hadsereg hangos jelszavaival vonulnak a harcba. A nagybirtoknak *példátlan hatalmi állását* mutatja, hogy képes volt azon eddig szinte hihetetlen virtust megcse-

lekedni, hogy a választásokon elbuktasson *egy a hivatalos hatalom, korrupció és presszió minden eszközzel rendelkező kormányt*. A szabadelvűpárt megtizedelve tért vissza, s a nyár folyamán a nagybirtok utolsó hírvivői is elhagyták. Az arisztokráciának a főrendiházban levő része, bár a választásokon teljes erővel támogatta az ellenzéket, tradicionális óvatossága nál fogva eleinte félénken, de később teljes határozottsággal csatlakozott a koalícióhoz, melynek táborában csekély kivétellel az egész uralkodó osztály egyesült.

Nem tekinthető a fentebbiek folytán alaposnak azon vélemény, mely szerint a katonai kérdésben negyedfél év óta tartó obstrukció okát a középosztály azon törekvése képezi, hogy *fiait a hadseregbe akarja juttatni* s ezért ragaszkodik oly makacsul a magyar vezényszó követeléséhez. Ezen magyarázat kissé felszínes, mert itt sokkal mélyebben ható okokról van szó. Ezen törekvés kétségtelenül fokozta a küzdelem intenzitását, a mire néhány oldallal fentebb én is reámutattam, de az igazi okot azon gazdasági ellentétek és hatalmi szempontok idézték elő, melyek a történelem folyamán fejlődtek s melyeknek magyarázata képezte eddigi feji égetéseim tárgyát. Hogy a harc a katonai kérdésben nyilvánult meg leginkább, az az eddig előadottak után egészen természetes. Ezen okhoz hozzávehetjük még, hogy midőn az uralkodó osztályok egymás ellen folytatnak küzdelmet, mindegyik félnek a legfőbb törekvését képezi, hogy az osztályuralom ultima rációját a fegyveres erőt a saját befolyása alá juttassa és céljaira felhasználhassa. Annál inkább volt ez szükséges nálunk, hol a tapasztalat arra tanította meg az uralkodó osztályokat, hogy a királylyal és Ausztriával folytatott harcait rendszerint a hadsereg döntötte el az utóbbiak javára. Minthogy pedig a közös hadsereg ma is az uralkodó, illetve az osztrák érdekek szolgálatában áll, létkérdést képez reájok nézve a hadseregbe való befolyás elnyerése s erre a legcélravezetőbb eszközök az *u. n. nemzeti vívmányok*: t. i. a magyar vezényszó és a hadügynek az uralkodó abszolút jogköréből való kivonása. Azonkívül tekintetbe veendő, hogy minden oly küzdelemnél, melyet az uralkodó osztály saját érdekében folytat s mely a tömegeket akarja mozgásba hozni, nép-pszichológiai szempontból a legnépszerűbb jelszavakat használja. Erre pedig legalkalmasabb a magyar vezényszó követelése. lévén ez az ellenfélnek leginkább sebezhető része. Mert mindenki előtt nyilvánvaló azon állapot viszassága, hogy oly államban,

melynek többsége és hivatalos nyelve magyar, s melynek összes nemzetiségei 12% németajkútól eltekintve inkább tudnak magyarul, mint németül, a hadsereg vezényleti és kiképzési nyelve német legyen.

S hogy ezen gazdasági érdekek következtében folytatott harcban miért játsza a katonai kérdés a főszerepet, melyhez a koalíció makacsul ragaszkodik, azt még jobban megérthetjük, ha a nagybirtoknak az önálló vámterülettel szemben elfoglalt álláspontját vesszük vizsgálat alá. A nagybirtok és a középbirtokú gentry a kiegyezés idején szabadkereskedő és a közös vámterület híve volt azon oknál fogva, mivel Magyarország a benn termelt nyersterményeket nem tudván elfogyasztani, tehát exportra voltak utalva. A 70-es évek folyamán azonban a tengerentúli verseny erősen érezte hatását s ennek befolyása alatt az európai országok első helyen Németország, sorra kezdték elzárni vámsorompóikat a magyar export előtt, melynek a keleten is hatalmas versenytársai akadtak. A nagy- és középbirtok tehát agrárvédelem után kiáltozott, azonban e tekintetben hatalmas ellenfélre talált az osztrák nagyiparban, mely ettől a saját védelmét féltette. A nagybirtok tehát minden törekvését odairányította, *hogy az autonóm vámtarifa megállapításában és a külföldi szerződések megkötésében magának döntő befolyást biztosítson. Minthogy azonban a vámpolitika első sorban a közös intézmények hatáskörébe tartozik, ezek pedig az osztráké édekekre voltak mindenha tekintettel, küzdelmét egyúttal a dualizmus meglazítására irányította s ezen harcnak legfontosabb eredménye volt az 1898: I. t.-c. és a Széll-formula, mely az önálló vámterület jogi állapotát proklamálta. Ezen korasszülött teljesen a nagybirtok befolyásának gyermeke s első eredményét képezi azon törekvéseinek, hogy a vámtarifák és kereskedelmi szerződések felett a befolyása alatt álló országgyűlés önállóan határozzon, *habár a közös vámterület fenn is tartatik.* Mert daczára annak, hogy a nagybirtok az agrárvédelem legmagasabb fokát épen az önálló vámterületen érhetné el, többféle okokból idegenkedik az önálló vámterülettől.*

Irodalmi és hírlapi képviselői ezt azzal indokolják meg, hogy a vámsorompók felállítása esetén elvesztené a biztos ausztriai piacot, s ezáltal rendkívül megkárosodnék. Ez azonban korántsincs bizonyítva, mivel az önálló vámterület hívei époly meggyőzően és a statisztikai adatok époly tömegével tudják az

ellenkező állítást beigazolni. Ezen kérdés vizsgálatába itt nem bocsátkozunk, de ez nem is szükséges, mert helyezkedhetünk egyszerűen az agrárius álláspontra s elfogadhatjuk azon állítást, hogy az Ausztriába irányuló export csakugyan megcsökken; ez mégsem lenne elég ok arra, hogy a nagybirtok az önálló vámterülettől húzódozzék, mikor ezáltal a vámpolitikát teljesen önállóan intézhetné s kedvenc eszméjét, a vámhatároknak kelet felé való elzárását megvalósíthatná. A nagybirtoknak ugyanis, hogy egy népies kifejezést használjak, a jégeső sem árthat, mindaddig míg a törvényhozás és kormányzat terén oly kizárólagos befolyást gyakorol, mint hazánkban. Ha az export tényleg megcsökkenne, úgy segíthetne magán azzal, hogy kiviteli prémiumokat fizettetne, miáltal a külföldön olcsóbb áron vehetne részt a világversenyben, megvásároltatná az állam által gabonáját (ezen eszme tényleg fölmerült is), leszállíttatná a földadót, a szesz-, dohány- és cukoradót reá nézve kedvező értelemben reformálná, tehát mindenképen tudna magának re kompenzációt szerezni. Hogy ez az államra nagy teherrel járna, az kétségtelen, de a nagybirtok az állam megterhelése tekintetében soha sem mutatkozott kíméletesnek s az iparos körök még ezen áldozatokba is belemennének, csakhogy az önálló vámterületet megkaphassák. Az igazi ok abban rejlik, hogy a nagybirtok attól fél, miszerint az önálló vámterület iparfejlesztő hatása alatt kifejlődő bourgeoisie politikai egyeduralmát fogja veszélyeztetni, az ipar a munkáskezeket magához fogja vonni s többé nem kaphat 30—40 krajcárért napszámosokat s a mit első sorban kellett volna említenem, leginkább a szocializmus terjedésétől fázik. Ezek az igazi okok, melyeket azonban az agráriusok nem igen szeretnek nyíltan hangoztatni. Az ő önálló vámterületi ideálok az lenne: tartozzék a vámügy a magyar parlament hatáskörébe, *legyen szabad az agrárexport Ausztriába, legyen vámsorompó az osztrák agrárimport ellen*, viszont ennek fejében ők is megengedik, *hogy az osztrák ipar vámmentesen jöjjön be Magyarországba*, hogy itt az ipar ki ne fejlődhessék, s a veszélyek, melyektől félnek, elő ne állhassanak. Minthogy azonban erről az eszményről magok az agráriusok is tudják, hogy ilyesminek a követelésével nem lehet előállani, inkább megmaradnak a közös vámterületnél, bár ezen tekintetben egy teljesen új keletű veszély fenyegeti őket, u. i. az osztrák agráriusok befolyása nagy mértékben megnövekedett, s most már nyíltan hangoztatják ők is a vámterület különválasztását a magyar import kizárása végett

s kívánnak az osztrák mezőgazdasági terményekre differenciális vasúti tarifákat s a magyar állatbehozatal ellen egészségügyi kordont. Ezen szempontokhoz járult még egy most általánosan emlegetett taktikai fogás is. A nagybirtok az 1905. évi választási harcban az önálló vámterület jelszavával indult, vagy legalább befolyásával oly jelölteket támogató, kik ezen jelszavakat hangoztattak, természetesen ezt azon reményben tette, hogy szavát nem kell beváltani. A győzelem, melyet kivívott, nagyobb volt, minőre számított s ennek következtében azon veszély állt előtte, hogy elveszti az uralkodó osztály többi rétegeire gyakorolt befolyását, ha szavát legalább részben nem váltja be. Ha tehát eddig is létező arra irányította, hogy a dualisztikus intézmények meggyengítésére működjék, most taktikai szempontokból is szükségessé vált reá nézve, hogy a katonai vívmányokhoz ragaszkodjék és pedig a következő okokból. Ha ezen téren sikerül némi engedményt elérni, tekintélye az uralkodó osztályok előtt meg van mentve. Azonkívül tudta azt, hogy az uralkodó és a militarizmus inkább gazdasági kérdésekben (természetesen nem értve ezalatt az önálló vámterületet) fognak engedni, s ezért a katonai követelések alkalmas presszióknak látszottak arra nézve, hogy azok elejtése ellenében a vám-szövetség terén érdekeit az osztrák nagyiparral és agráriusokkal szemben keresztülvigye. S hogy célját el is érte, azt legjobban bizonyítja azon tény, hogy a válság folyamata alatt megkötött német, olasz stb. szerződésekben, a Szerbiával folyó tárgyalásokban és vámkonfliktusban, továbbá az oktrojált autonóm vámtarifában a magyar nagybirtok érdekei oly messzemenő védelemben részesültek, *mint 1867 óta sohasem*. S végül legfontosabb okot képezte *1906. év március 1-ének* veszedelmes közlelése.

Ezen napon kell ugyanis a már megkötött külföldi szerződéseknek életbelépniök. A nagybirtokra nézve tehát életkérdéssé vált, hogy a válságot kihúzza ezen fatális terminusig, a ezzel az önálló vámterület fenyegető veszélyét elhárítsa, mert mihelyt a külföldi szerződések életbe léptek, az önálló vámterület azok lejártáig valószínűleg lehetetlenné válik. Ezért makacsul ragaszkodik a katonai követelésekhez, melyekben viszont a király nem enged, s árulónak nyilvánít mindenkit, ki gazdasági előnyök ellenében hajlandó a katonai vívmányokat elengedni. A válság elhúzása által kényszerítette a kormányt a szerződéseknek rendeleti úton való életbeléptetésére,

ezzel a gazdasági önállóság meghiúsításának ódiúját reá toltá át, s így célját mindkét irányban elérte.¹

Nem érdektelen megemlíteni, hogy mindazon intézmények, melyek Magyarországon ez önálló vámterületet már eddig is megvalósították, a nagybirtok érdekében történtek. Ilyen a szesz kontingentálása, a fogyasztási adókra nézve az átutalási, eljárás létesítése, 1902-ben a cukor kontingentálása, s miután ez ellen a brüsszeli konferencia tiltakozott, a cukorra nézve fogyasztási adóvonal létesítése a surtaxe behozatala által, továbbá a Máv. differenciális díjszabásai nyersterményekre. Ezekből is kitűnik, hogy a nagybirtok az *agrár* önálló vámterületet akarja, csak az *iparit*, nem, mert gazdasági szupremációját félti.²

* * *

Ha most már az eddig előadottakat összefoglaljuk, láthatjuk, hogy az *osztrák és a magyar uralkodó osztályok között állandó gazdasági és hatalmi* (tehát végső eredményében szintén gazdasági) *ellentét forog fenn, a mióta csak a Habsburgok uralkodnak. Ausztria sohasem tudott oly politikát követni, mely az uralkodó osztály valamennyi rétegének, kedvezett volna, s ha a főnemesség egyes részei időközönként szövetségben is állottak vele, ez csak átmeneti állapot volt, s különösen 1867 óta világosan kimutatható, hogy az uralkodó osztály egészében az Ausztriával fennálló gazdasági és katonai kapcsolat meggyengítésére törekszik.* Ezen törekvés, bármily eltérőek is az uralkodó osztályok érdekei, valamennyinél közös, s a koalíció körében

¹ Hogy ez így van, arra klasszikus tanúságot szolgáltat az agráriusok közlönye. Azon a napon, midőn a rendeletek a hivatalos lapban megjelentek, két helyen foglalkozik velük: a vezércikkben és a gazdasági rovatban. A vezércikkben árulásnak, törvénytelenységnek nyilvánítja az autonóm vámtarifa és a német szerződés rendeleti életbeléptetését, melyet a nemzet jóváhagyni nem fog soha. A gazdasági rovatot pedig ezzel kezdi: A rendeletekkel közjogi szempontból a vezércikkben foglalkoztunk, itt csak gazdasági vonatkozásait vesszük vizsgálat alá, s aztán több hasábon át dicsőhimnuszt zeng róluk, mert magas agrárvámokat tartalmaznak.

² Az u. n. tulipánkert-mozgalommal, melyet az arisztokrácia tagjai indítottak meg, a nagybirtok azt akarja dokumentálni, hogy mennyire szívében fekszik a magyar ipar felvirágoztatása. E mozgalom az iparpártolás szempontjából teljesen jelentéktelen és semmi eredményre nem vezethet s inkább engesztelő áldozat jellegével bír, melylyel a nagybirtok az önálló vámterület meghiúsítása miatt akarja a közvéleményt kibékíteni, miután nyugodtnak érzi magát a közös vámterület tekintetében.

együtt találtuk a nagybirtokot, mely húzódik az önálló vámterülettől, az iparos-osztályt és értelmiséget, mely hangosan követeli és a kisbirtokosokat, kik gazdasági kérdésekben intelligenciájuk hiánya miatt nem követnek határozott irányzatot, de azért intuitíve átértzett érdekeinél fogva a dualizmus ellen ségei. S hogy ezen küzdelem rövid idő alatt a gazdasági különválásra fog vezetni, az nyilvánvaló abból is, hogy az *önálló vámterület a dualizmus megdöntésének leghatékonyabb eszköze.*

A nagybirtok eddigi politikája ugyanis egy circulus vitiosus volt s *egyik oldalon lerontotta azt, a mit a másik oldalon felépített.* Egyrésztől összes törekvéseit arra irányította, hogy a dualisztikus szervezetet meggyengítse és saját befolyásának alárendelje, s állandó harcban állott az osztrák nagyiparral, mely nem akart neki agrárvédelmet biztosítani. Másrészt azonban nyíltan és titkosan támogatta az osztrák nagyipart a közös vámterület fentartásában. Ezen kétkulcsos politikával azonban maga alatt vágta a fát, mert az osztrák nagyipar és a szolgáltatásban álló dualisztikus szervezet épen a közös vámterületnek reájok háruuló gazdasági előnyeiből merítettek oly erőt, hogy a magyar részről ellenök irányult támadásokat fel tudták tartani. A nagybirtoknak tehát be kell látnia, hogy saját céljainak elérésére is egyedüli eszköz az önálló vámterület létesítése. Azonkívül Ausztriában is erősödik a dualizmus és közös vámterület elleni irányzat s az általános választói jog behozatala folytán két okból még jobban erősödni fog. Először az ilykép választott parlament az államélet minden ügyeibe beavatkozási jogot fog magának igényelni, már pedig, mint azt fentebb kifejtettem, a közös ügyek mostani kezelése csakis azon célt szolgálja, hogy ezen kérdésekben osztrák és magyar parlamentek befolyása kizárassék. Azonkívül az osztrák nagybirtok, melynek befolyása az utóbbi években nagyon megerősödött, elveszti választási kiváltságait, tehát kétszeres erővel fog arra törekedni, hogy az elvesztett pozícióért gazdasági előnyökkel kárpótolja magát s a vámsorompók felállítását fogja követelni, hogy a magyar agrárbevittet kizárja. S ekkor a magyar nagybirtok ia kénytelen lesz az önálló vámterületet elfogadni s politikai egyeduralmát arra fogja felhasználni, hogy annak reá nézve káros hatásait ellensúlyozza.

Ismételünk kell tehát azon állítást, hogy az uralkodó osztályokat gazdasági érdekeik oly politikára ösztönzik, melynek végeredménye a dualizmus megszüntetése, vagy legalább is

meglazítása és az önálló vámterület létesítése leend. Minthogy pedig Magyarországon épen az önálló vámterület hiánya miatt a munkálkodó osztályok politikai nyomatékkel és befolyással eddig nagyon kevésbé bírnak, *az ország jövőjét még sokáig az uralkodó osztály törekvései fogják meghatározni*. Ezen törekvés gazdasági egzisztenciális érdekekből fakad gyökerei, négy évszázadra nyúlnak vissza és azért *fejlődési szükségszerűséget* képez, melylyel szemben a munkásosztály, mely a maga törekvéseinek jogosultságát szintén a gazdasági élet *törvényszerűségére* alapítja, nem foglalhat el ellentétes álláspontot. Az ily folyamatokat nem gátolni, hanem ellenkezőleg gyorsítani kell, minthogy haladásukban úgysem tartóztathatók fel.

Ezt pedig annál is inkább meg kell tenni, mert az önálló vámterület a munkásosztályra nézve is *előnyös* lesz.

Hogy miért és miképen, ennek megvilágítása fogja értekezésem második és harmadik részének tárgyát képezni.

Szende Pál.